

Pócs Nándor: Palota-ellenállás

Szelke László: *Gresham a nácik ellen. Az ellenzék, az embermentés és az ellenállás hálózatai*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

„Én, kérem, érzékeny vagyok definíciós kérdésekben” – mondta az államosítás előtt álló Törleynél dolgozó pincér a *Kolorádó Kid* című film egyik jelenetében. „Tankpezsgő, más néven habzó bor. Tirázsolt, nem degorzált. Én ezt nem nevezném pezsgőnek, pláne nem champagne-nak!” Szelke László könyvének recenzálása közben elsősorban engem is „definíciós kérdések” foglalkoztattak. Igyekeztem persze szem előtt tartani, hogy a 2016-ban megjelent munka főleg ismeretterjesztő szándékkal íródott, így a témával kapcsolatos fogalmi szörszálhasogatás ebben az esetben nem teljesen indokolt. Azonban egy, de annál döntőbb szempontból mégis szükségünk van a fogalmak tisztázásra, ez pedig a témául választott esemény, ti. az *ellenállás* kifejezés rendkívül sokszínű értelmezhetőségéből eredő problémák kiszűrése. Szelke László könyvének alcímében ugyanis az ellenzékéről, az embermentésről és az ellenállás hálózatairól olvashatunk, tehát joggal várjuk el, hogy ezek a fogalmak valamiféle konszenzusos jelentéssel bírnak. Mindezt tovább bonyolítandó, a szerző egy épületet, a Gresham-palotát (és a hozzá köthető személyeket, köröket) tette meg az ellenállás alanyául. Az *ellenállás* meghatározásának tisztázása sürgős feladat lenne, ugyanis hiába használjuk fogalomszerűen, lényegében még az a vita sem folyt le, hogy milyen „ellenállások” voltak vagy *lehettek* egyáltalán. A rendszerváltás előtti diskurzusok a hatalom legitimálása érdekében szinte teljesen elsinkófálták a nem-kommunista ellenállók szerepét, azóta pedig nem jelent meg az ellenállást teljes egészében összefoglalni kívánó munka. Mivel itt sem erről van szó, ezért méltatlan lenne a szerzőt felelőssé tenni ennek elmaradásáért, ugyanakkor hely szűkében bár, de a recenzióban igyekszem a fogalmi kérdésekre is kitérni.

Talán az embermentés tűnhet a legkevésbé vitatható kifejezésnek, mivel egy olyan cselekményre utal, ami főleg a zsidók és más üldözött személyek megmentését célozza. A könyvben magáról az embermentésről nem sokat olvashatunk, a fő mondanivaló szinte teljes egészében a külpolitikai kapcsolatkeresésekre fókuszál. Ami az ellenzékiiséget illeti, itt azokra az angolszász orientált konzervatív-liberális körökre kell gondolnunk, akik folyamatosan bírálták a Horthy-rendszer társadalmi viszonyait, a zsidókat érintő diszkriminációt és a németekkel egyre szorosabbá váló külpolitikai kapcsolatokat. Ide tartozik Rassay Károly és az általa alapított Országos Szabadelvű Klub is. Rassay nyílt liberális elköteleződése miatt több esetben egyértelmű életveszélybe került a különböző gárdák, különítmények és „ébredők” támadásai miatt.

Azonban az 1919-ben még ellenőrizetlen szabadcsapatok később feloszlásra kerültek, vagy a rendszer más, legális testületeibe, szervezeteibe lettek betagolva. Ezen túlmenően, az Ébredő Magyarok Egyesületéhez hasonlóan, egy sor olyan szervezet létezett, amelyet titkos, de nem illegális státuszban hagytak, részben a belpolitikai konszolidáció biztosítása, részben a külföld felé tett gesztusok, de legfőképp a revíziós erőgyűjtés jegyében. Ebbe a munkába a rendszer legális szervezetei is ugyanúgy bekapcsolódtak. „...a harmincas évek közepétől a Gresham-palotában Herczeg Ferenc elnöklete, de Fall Endre operatív irányítása alatt működő Magyar Revíziós Ligának a revízió belföldi és külföldi népszerűsítésén túl a német hatalmi törekvésekkel szembeni önvédelem, majd a béketapogatózások titkos diplomáciai előkészítése is a feladata volt. Az angolszász hatalmakkal a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium a Revíziós Liga titkári hálózatán keresztül kezdte meg a béketapogatózásokat.”¹ A lényeg a hálózatok kiépítése és azok párhuzamos működtetése volt,

felkészülve minden esetre, legyen szó a nyílt katonai konfliktusról, partizánharcról vagy a békés határrevízióról. A háború alatt, de már közvetlenül előtte is, sok esetben ezek a kapcsolatrendszerek adták a szervezett ellenállás magvát.

De a németek – és ez az ellenállás szempontjából különösen fontos körülmény – ugyanúgy a revízió húrjait pengették. Szó sem volt önzetlen segítségnyújtásról, sokkal inkább a leköteleződések tudatos kiépítéséről. A Harmadik Birodalom felismerte, hogy a közép-európai országhatárok rendezetlensége a német befolyásszerzés eszköze lehet. A területi követelések kielégítését megtéve a győztes háborúban való részvétel jutalmául, a németeknek sikerült a kiugrás kockázatát a végletekig maximalizálni. Ez persze nem jelenti azt, hogy Magyarországon senki sem várta volna a németek győzelmét, de a revíziós kérdések monopolizálása nélkül a németbarát erők súlya is kisebb lehetett volna.

A német tervek ideológiai gyúanyagát az antikommunista és zsidóellenes hangulat, támogató erejét pedig a helyi nemzetiszocialista pártok és a német kisebbségek mozgósítása szolgáltatta. Teleki Pál és az általa koordinált németellenes körök felismerték, hogy a revíziós döntések és az antiszemita törvénykezés révén túlságosan szoros függőségi viszony van kialakulóban. Ebből a felismerésből (is) következett a német- és náciellenes, de *nem* angolszász irányú ellenállási hálózatok kiépülése, amelyeknek a jól kipróbált, kifejezetten rendszerhű elemek adták a bázisát. Ide sorolható az a „rongyos”, „britannias”, „turulos” Zsabka Kálmán, aki annak ellenére, hogy sohasem a filozemitizmusáról volt híres, 1939-ben már náciellenes gárdát szervezett Lengyelországban. Sőt, egy, a nyilas kormányzat által felállított KISKA (kiszegítő karhatalmi) egység parancsnokaként a zuglói zsidóságot mentve folytatott tűzharcot – a nyilasokkal. Sok ehhez hasonló példát említhetnénk, és akkor még szóba sem hoztuk a kommunistákat, ami arra mutat rá, hogy úgy az embermentés, mint az ellenállás fogalmilag kifejezetten problematikus. Kinek az ellenállása? – tehetnénk fel a kérdést, és itt, Szelke László munkájában, az angolszász vonalat kell értenünk alatta.

Ennek érzékeltetésére a Gresham-palota kiválasztása egy szimbolikájában kifejezetten találó eljárás volt. Így a Gresham-szakértőnek joggal nevezhető Szelke László, bizonyos mértékig mentesülve a fentiekben érzékeltetni próbált definíciós nyomástól, megfoghatóvá és beilleszthetővé tette az angolszász szellemi befolyás sok évtizedre visszanyúló hagyományait. A 18. század végén induló történet Lipótváros városrendezési viszonyait bemutatva, a helyi kereskedelemben zászlóvivőnek számító görög kolóniának tulajdonítja a Gresham-palota „ősét”, az ún. Nákó-palotát. A 19. század közepére fokozatosan angol „fennhatóság” alá eső épület érdekessége, hogy a Lánchíd tervezője, maga Clarck Ádám is a lakott benne. Közben az „angol-vonal” folyamánként a palota a brit Gresham Életbiztosító Társaság tulajdonába került. A korszak gründolási lázában és a megnövekedett igényeknek megfelelően a palotát 1903 és 1907 között átépítették, elnyerve a többé-kevésbé ma is látható formáját. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a tanulmánynak ez a része tűnik a legerősebbnek és a legautentikusabbnak. Nemcsak az épületről, de egyúttal az akkor még önálló városként létező Pestről és az épület szűkebb környezetéről is részletes képet kaphatunk.

Az eddig teljesen követhető vonalvezetést azonban érthetetlen megszakítások követik innentől. A szerző Békeffi László és Rassay Károly életrajzának közbeiktatásával, majd a diplomáciai útkeresés tárgyalásával folyamatosan az időben való ugrálásra készíti az olvasót. Miközben az épület történetének bemutatásakor már bejárhattunk egy 18. századtól napjainkig tartó történelmi ívet, ezt majd hogyan minden ezután következő fejezetben előről kell kezdenünk. A szöveg követhetőségét az is bonyolítja, hogy a témakörök sokasága felaprózza a kávéházi kultúra, a magyar kabarévilág és a két világháború közötti liberális

ellenzék kellő mélységű bemutatását. Hiába ismerjük meg Békeffi László és Rassay Károly életrajzát, működésük hátterét Szelke csak egy-két oldalban, sokszor több oldal hosszúságú idézetekkel felduzzasztva intézi el. Ez véleményem szerint az épülethez pozicionált történetvezetésből adódik, mert bár a fejezetek külön-külön kiválóan megállnák a helyüket, de azzal, hogy a szerző pusztán csak egymás után toldotta őket, egy kissé összekuszálta a mondanivaló követhetőségét.

A formai problémák ellenére érdemes inkább a tartalomra figyelni. A szerző lazább kitérői a kávéházak és a korabeli kabarék világába arra próbálják felhívni a figyelmet, hogy „politikát csinálni” nem csak a parlamentben lehet. Kabaré, kártyaasztal és urambátyám – a társaság nemcsak szórakozni jár, hanem egyéb ügyeket is intéz: pénz és információ cserél gazdát, üzlet és ismeretség köttetik. Olyannyira összefonódnak a szálak, hogy a klasszikus értelemben vett világnézeti különbségek majdhogynem eltűnnek. A zsidótörvényeket élesen kritizáló Békeffi például bejáratos a betérjesztőkhöz is: „*Már a harmincas évek elejétől szoros kapcsolatot tartott fenn a magyar politikai elit jelentős részével, különösen a saját politikai hitvallásához közel álló angolszász szellemiségű politikusokkal, így Ullein-Reviczky Antallal, Keresztes-Fischer Ferencsel, Teleki Pállal és Andorka Rudolffal. Mindezek mellett jó viszonyt ápolt a magyar politika legfelsőbb vezetésével is. A Horthy család személyes jelenlétével tisztelte meg a Zeneakadémián, negyedszázados alkotói jubileuma alkalmával, továbbá a kormányzó meghívására rendszeresen lépett fel exkluzív estélyeken, s a kormányzó kisebbik fiával, Nikivel baráti kapcsolatba került.*”² (Kiegészítésként érdemes megjegyezni, hogy a felsorolt politikusok közül Teleki kevésbé vagy egyáltalán nem tartozott az angolszász szellemiségűekhez. Bár a második miniszterelnöksége idején [1939–1941] kifejezetten függetlenségi politikát folytatott, az mégsem mondható, hogy mindezt angolszász minták alapján tette volna. Bel- és külpolitikájában egyaránt az osztrák, az olasz és a portugál autoriter rendszerekre jellemző hivatásrendi, korporatív modelleket igyekezett követni, ami nagyban eltért az idézetben érzékeltetni próbált angolszász társadalom- és gazdaságpolitikai hagyományoktól.³)

A személyes kapcsolatok felértékelődése persze nemcsak az éjszakai életben, hanem a titkosszolgálatok munkájában is érthető fontossággal bírt. Ugyanez a jelenség magyarázza azt is, hogy 1942-ben a kémkedésen kapott és hűtlenség címén könnyen fejét veszíthető Cserépfalvi Imre, Bálint György és Kovács Imre kiszabadulhatott a börtönből. Az Isztambulból koordinált angol hírszerzés egy lefűlelt akcióját nem követte komolyabb megtorlás, mert „*Illyés Gyula és Zilahy Lajos is közbejárt az érdekükben Szombathelyi vezérkari főnöknél.*”⁴ A javában a kiugráson dolgozó Kállay-kormányzat számára ez komoly veszélyekkel járt, mivel a németek, ahogy arra a szerző is felhívja a figyelmet, az újságírókat mozgósítva erős ügynökhálózattal követték a magyarországi eseményeket. Így a *Kiütkeresés* című fejezetben tárgyalt magyar–angolszász kapcsolatfelvétel a legnagyobb diszkréció mellett zajlott, tudva, hogy a kormány „hivatalos” politikája kényszerűen veszélyezteti a „nem-hivatalosat”.

Kállay az 1943-ban a különbéke aláírásáig eljutó diplomáciai előkészítést azért sem vihette tovább, mert a németbarát katonák eltávolítása a magyar vezérkarból egy bizonyos szintnél nem mehetett mélyebbre. A szerző joggal emeli ki, hogy abban a katonai helyzetben, amely még közel s távol sem kecsegtetett az angolszászok felé történő (katonai) kiugrás lehetőségével, értelmezhetetlennek tűntek a szövetségeselek nyílt szembenállásra felszólító követeléseik. Az ellenállással kapcsolatos kétely a háború végéig okkal maradt ébren, elég, ha a varsói felkelésre gondolunk. Amikor a szovjet hadsereg a Visztula keleti partjánál megállva

végignézte azt, hogy a kegyetlen német megtorlás felszámolja a független Lengyelországot reprezentáló felkelést, valójában csak azt bizonyította, hogy semmiféle *nemzeti* ellenállásban nem volt érdekelt. Ezt persze 1943-ban még nem tudhatta senki, de azt igen, hogy a német megszállás rémével fenyegető kiugrás még az előnyösebbnek tűnő angolszász feltételek mellett sem vállalható.

Ami nem vagy nem annyira „rajtunk” múlt, annak érzékeltetése szerencsére nem fullad szentimentális vádaskodásba. A szerző kellő távolságtartással veszi tudomásul a tényt, hogy a SOE⁵, a befulladt magyarországi szervezkedések láttán, a megbízott rezidenst, Basil Davidsont áthelyezte. „*A Davidson magyarországi hálózatának lebukását segítő VKF 2⁶ felderítő és elhárító expozitúrát – amelynek tevékenysége következtében a SOE a magyar ügyekből teljes mértékben kivonta, és a továbbiakban a jugoszláv, majd az olasz vonalon alkalmazta – Merkly Antal ezredes vezetésével az Isztambulból induló angol kémtevékenység semlegesítésére 1942-ben hozták létre.*”⁷ Ennek háttérében az (is) állhatott, hogy angol titkosszolgálatok 1942-től már nem a királypárti csetnikeket támogatták, hanem inkább Tito partizánjait. Ezzel a magyar kapcsolatkeresések szempontjából teljesen új helyzet állt elő. Az is lehangolóan tűnhet, hogy az Olaszországban védekező németek szívóssága és a saját taktikai megfontolásait szem előtt tartó (és azt érvényesíteni is képes) Sztálin arra sarkallta a szövetségeseket, hogy ne a Balkánon, hanem Normandiában nyissák meg a második frontot. Így az angolszászok mindennemű kapcsolatkeresési szándéka egy idő után csak azt a célt szolgálta, hogy a németek a „kellő időben” megszállják Magyarországot, ezzel is megosztva a katonai erejüket.⁸

A nagyjából a háború végén elvágott történetet érzésem szerint érdemes lett volna tovább gondolni. Érdekes lett volna megtudni, hogy a párizsi békeszerződésig (és még utána is) aktív angol titkosszolgálati kapcsolatkeresés milyen mélységekig jutott, illetve mennyire használta fel a háborúból megmaradt kapcsolatrendszerét. Pálóczi-Horváth György 1949-es perbe fogása a bizonyíték arra, hogy a háború után „újraforrósodtak” az angol hírszerzés dróttjai. A később kémkedési ügyekben elítélt, sok esetben az angolszászok által koordinált „nyugatosok” ingázásai Ausztria és Magyarország között szintén erős titkosszolgálati tevékenységet feltételeznek. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságban ülő nyugati megbízottak miatt egy ideig a moszkoviták is elnézéssel viseltetettek az ilyen akciókkal szemben. Ha a szerzőnek sikerült a szálakat 1945-ig valamelyest felfejtenie, akkor az ellenállás és a kapcsolatépítés megváltozott körülményeit legalább kitekintésszerűen érdemes lett volna tovább tárgyalni. Elvégre, bármi is történt, a Gresham-palota a helyén maradt.

Hivatkozott irodalom:

Ablonczy, 2009

Ablonczy Balázs: Bethlen István és Teleki Pál konzervativizmusa. In: *A magyar jobboldali hagyomány*. Szerkesztette Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest. 167–185.

Borhi, 2015

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó, Budapest.

Nyári, 2015

Nyári Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége. 1939–1941*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Szelke, 2016

Szelke László: *Gresham a nácik ellen. Az ellenzék, az embermentés és az ellenállás hálózatai.* Jaffa Kiadó, Budapest.

¹ Szelke, 2016: 139–140.

² Uo. 61.

³ Erről bővebben lásd: Nyári, 2015: 118–132.; Ablonczy, 2009.

⁴ Szelke, 2016: 158.

⁵ SOE: Special Operations Executive. Angol titkosszolgálati szervezet, amely a németek által megszállt vagy erősen befolyásolt országokban az ellenállás koordinálásáért felelt.

⁶ VKF2: a magyar Vezérkari Főnökség 2. osztálya (hírszerzés és kémelhárítás).

⁷ Szelke, 2016: 149.

⁸ Erről lásd még: Borhi, 2015: 72.